

שירו של אלתרמן "אתך – בלעדיך"

כמקור השראה לזמר היס-תיכוני

זיוה שמיר

את שיר האהבה האלתרמני "אתך – בלעדיך"¹, שעמד כאן לאחרונה במרכז דיון בפורום של אתר אלתרמן שבעריכת דוד גוטרזון, כתב עלם מאוהב בן עשרים וארבע, שפרסם את שירו בעיתונות אך לא אסף אותו מסיבות שונות אל ספרי שיריו. אף-על-פי-כן, זהו שיר וירטואוזי פרי-עטו של משורר שחרף גילו הצעיר כבר חווה חוויות רבות, עבר מארץ לארץ יותר מפעם אחת, וזכה לחינוך מגוון – יהודי וכללי, דתי וחילוני, הומניסטי וראליסטי, מזרח אירופי ומערב אירופי. אלתרמן שאב גם לא מעט מן ההווי הישראלי – המזרחי והיס-תיכוני: פזמוני תימן שלו, למשל, עולים לדעת רבים על כל פזמוני תימן שנכתבו לפניו או אחריו.

להלן אביא את השיר בשלמותו ואנסה להסביר במילים אחדות את מורכבותו ואת סוד קסמו (הניתוח שיובא להלן מתבסס על דברים שכתבתי עליו לראשונה בשנת 2001 ואחר-כך בשניים מספריי,² שנים לפני שכתבו עליו מבקרים אחרים):

אתך בלעדיך

על ערפל גופך גופי מתגעגע
טוב לי ומוזר לי בלעדיך להיות
השעון גמגם דבר מה אני יודע
הוא רצה לומר:
אחת אחר חצות.

קדקדי עטור בתלתלי הליל
ובהם לבנת ידיך נארגה,
צמד אישוני כשתי קרני האיל,
נאחז בסבך מרגוע וערגה.

פֹּה אֶדְמָה מְקַדֵּם מַחְרֶשֶׁת עַרְבִים
וְעֵתָה כָּאן יַעַר אֶפְלָה נִשְׂא.
תִּינוּקוֹת סוּמִים פּוֹרְשִׁים עֲכָשׁוּ כְּפִים
אֶל פְּרוֹת נֹפֹז מִתּוֹךְ הָעֲרִיסָה.

תִּנְיָנִי גַם אֲנִי לְהִתְקַטֵּן בְּגִבָּה,
תִּנְיָנִי גַם אֲנִי רִיסִים לְהִגִּיף
וְלִצָּאת לְדֶרֶךְ... וְלִשְׁאֵת אֶת שִׁבְל
זְכוּרֹנֶךָ הַשֵּׁט מְלִילָה אֶל אֲבִיב.

מָה אֶכְפֹּת אִם גַּם סָפִין "שְׁלוֹם" שׁוֹכֵחַ
כְּבָר בְּגַב תִּקְעֵנוּ פֶּעַם זֶה לָזֶה,
עַל אֲשֶׁר עֵינִי זָנְתָה וְתִתְפַּקַּח,
וְצָעִיפֶךָ הַדֵּק נִדְרָס וַיִּתְבַּזֶּה?

הֵן כָּעַת אַתָּה פֹּה וְלָנוּ טוֹב בְּיַחַד,
אִם לֹא תִאֲמִינִי, בּוֹאִי וְרֹאִיתִי:
אֵין שְׁנִיָּה עִמִּי, רַק אַתָּה, רַק אַתָּה, וְאַף אַתָּה,
הַשְׁעוֹן מִרְאָה:

— אַחַת וְאֵין שְׁנִית.

כמו באחדים משיריו המוקדמים תיאר אלתרמן את מלחמת המינים בשירו "אֶתְךָ" – בלעדיך" באמצעות סדרה של סיפורים מיתיים, שבמרכזם ניגודי האור והחושך, היום והלילה, לרבות סיפורם של הגבר השחור ואשת-חיקו דסדמונה הבהירה שבמחזה השקספירי "אותלו". בשירו של אלתרמן מתוארת ההשתוקקות אל האהובה ושיכוכה של התשוקה באמצעות השורשים המנוגדים ער"ג ורג"ע, המוצמדים זה לזה מסיבות פונטיות וסמנטיות כאחת: בתחילה מתוארת הערגה אל האהובה (אגב עיצובו מחדש של הפסוק "כאֵל תִּעֲרַג עַל אִפְיָקִי מִיָּם", תהלים מב, ב). העין, ובה צמד האישונים שקרני האור בוקעות מתוכם "כשתי קרני האיל", נאחזת בחבלי שינה ותשוקה ("בסבך מרגוע וערגה"). השורש ער"ג מצטרף אל השורש רג"ע וכן אל השורש אר"ג, הדומה לו, ומתהווה תיאור של השתלבות אצבעותיה הלבנות של האהובה בשחור תלתליו של האוהב (כשילוב של שתי וערב בצבעים מנוגדים). האיל הנאחז בסבך בקרניו ונתפש בארג מעלה על הדעת גם את

פרשת העקדה, והופך את הנאהבים קרבנות על מזבח אהבתם: "קִדְּקִדִּי עֲטוּר בְּתִלְתִּילֵי הַלֵּיל / וּבָהֶם לְבִנְתִּי זִידִיךָ נֶאֱרָגָה. / צָמַד אִישׁוֹנִי כְּשִׁתִּי קֶרְנֵי הָאֵיל, / נֶאֱחָז בְּסִבֵּךְ מְרֻגָּע וְעֶרְגָּה"³.

ואולם למעשה הקרבן האמיתי היא האישה שריסיה מוגפים (לנצח? ברבים משיריו הגנוזים של אלתרמן הגבר הוא רוצח שביצע crime passionnel מתוך יצר שאינו בר-כיבוש, וכך מצטרפים אל שורשי הפעלים רג"ע, ער"ג ואר"ג גם הפועל הבלתי-הגוי הר"ג המרחף בחלל הטקסט). הבית הראשון יוצר רושם סוגסטיבי כאילו מתערסל הדובר על גופה של האהובה. אמנם נאמר בו "על עֶרְפֶּל גּוּפֶךָ גּוּפִי מְתַנַּעֵנֵעַ", אולם במקביל עולה אצל הקורא המשפט הבלתי הגוי "על ערסל גופך גופי מתנענע", משפט שרק תבניתו מצויה בטקסט במוחש.⁴ באורח אירוני, שני הצירופים (זה המצוי בטקסט וזה העולה ממנו באופן סוגסטיבי) הם למעשה דבר והיפוכו, שהרי אוהב המתגעגע על ערפל גופה של אהובתו מתרפק לאמתו של דבר על זכר האהבה, על גִּישׁוֹת ערטילאית שאינה מצויה במוחש. השיר אומר אפוא את מה שאומר שירו הגנוז של אלתרמן "תליית חלומות" באופן אחר: החלום יפה ממימושו, זכרה של האהובה יפה מן המגע הממשי אֶתָּה, התגשמות האהבה מעבירה את האוהב לספירה אחרת של מציאות פשוטה, המממשת את חלומותיו ו"הורגת" אותם. האהובה בשיר "אֶתָּךְ – בלעדיך" נעלמה ואיננה כי הגבר שחרש באדמת הבתולין, או באדמה הבתולה שהפכה לאדמה בעולה, סילקה לנצח מחייו. הוא מודה בקנאתו על שזעיפה הדק של אהובתו (סמל בתוליה) "נִדְרַס וַיִּתְּבָּהּ", ובאופן עמום ולא-מפורש הוא מודה שרצח אותה רצח אֶמְתִּי או מטפורי. תלתליו השחורים – תלתלי הליל – ולבנת בשרה של האהובה, כמו גם סיפור הצעיף מעלים על הדעת את סיפור אותלו, שרצח את אשתו האהובה בשל החשד שמטפחתה, סמל הבתולין בספרות התקופה, נמצאת בידיו של גבר זר. במקביל, חרישת זרים בשדהו, או בעגלתו ("פֶּה אֶדְמָה מְקֻדָּם מִחֶרֶשֶׁת עֶרְבִים"), כמו גם סיפור האָרְג ("וּבָהֶם לְבִנְתִּי זִידִיךָ נֶאֱרָגָה") מעלה על הדעת את סיפור שמשון ודלילה (ראו "לולא חרשתם בעגלתי", שופטים יד, יח; "אם תארגי את שבע מחלפות ראשי [...] ויסע את היתד הארג", שם טז, יג-יד). בסיפור המקראי, כמו בשיר שלפנינו, האישה מייצגת את הלילה ואילו הגבר את אור השמש (שמותיהם – שמשון ודלילה – מרמזים על כך, כשם שהשם הפלשתי "דגון" מעיד על היותו אלוהי הדגה או הדגן).

כך או כך, לפנינו מערכת יחסים בעייתית בין המינים: של הונאה ושל פיתוי, של קנאה ושל אלימות, הדומה למיתוסים של היום והלילה. הגבר אחוז עדיין בשרעפים ובתנומה, בממלכת הצללים, ואילו האהובה כבר מוארת באורו של יום חדש. אכן, השעון אומר בשיר "אַחַת אַחַר חצות", שפירושו: יום חדש הגיע, יום חדש הסותם את הגולל על מערכת היחסים הישנה והכושלת עם מי שנחשבה "אַחַת וְאַיִן שְׁנִית". ואף על פי כן, הדובר חוזר כבהשבעה: "רק אֶתָּה, רק אֶתָּה, ואֶךְ אֶתָּה"⁵ (החזרה השלישית [AXAT-AX AT], השבעה שיש בה לשון-נופל-על-לשון המרמזת לבלעדיותה של האהובה "האחת" ומלמדת על אי-רצונו של

האוהב למצוא לה תחליף, ועם זאת, על חוסר יכולתו להימצא במחיצתה. כדאי לשים לב למשחק שבמילים "אחת" ו"שנייה", המציירות באופן מכני את הזמן בשעון, אך גם מתפקדות בתחום הרומנטי-הרגשי (וכן לשימוש כמו בשורש רג"ע, הנקשר גם לציון הזמן "רגע"). הלב – משכן הרגשות הופך כאן לכלי מכני – לשעון מעורר – כבשירו של אלתרמן "ליל קיץ" ("הלב צלצל אלפים"), ונוצר אוקסימורון המרחף על שיר האהבה המודרניסטי שלפנינו .

והנה, מתברר ששיר מורכב זה שימש מקור השראה לפזמון ים-תיכוני דליל במקצת בשם "אוהב אותך" (מילים יוסי גיספן, לחן עדי לאון, ביצוע סטלוס ואורן חן). גיספן נטל מן המקור האלתרמני את המשקל (את ההקסמטר הטרוכאי האופייני כל-כך לאלתרמן כבשורת הפתיחה הנודעת: "כי סערת עליי לנצח אנגד"). למעשה המשקל של שני השירים – שירו של אלתרמן והפזמון הים-תיכוני שנולד בעקבותיו – דומה כל כך עד כי אפשר לשיר את החיקוי לצלילי הלחן של המקור. בהשראת השיר האלתרמני שיבץ גיספן את המילים "ערפל" ו"בלעדיך" בפתח שירו (מילים אלה משובצות כזכור בפתח שירו של אלתרמן). בעקבות אלתרמן משובצים בשירו גם הצירופים "אני יודע" ו"שתי עיניי" (אצל אלתרמן: "צמד אישוניי"), וכן המילים "את האחת". גם פזמונו של גיספן מנתר בין הספרה "אחת" (המתארת את האהובה) לבין הספרה "שתיים" (המתארת את תיאורן של שתי העיניים העצומות). פזמונו מלמד שבימינו המילים אינן חשובות, בתנאי שישובץ בשיר השורש אה"ב בכל נטיותיו. חשובים רק קולו והופעתו של הזמר-המבצע:

אוהב אותך

כמו בערפל הייתי בלעדיך,
העולם נראה ברור מאז שפאת.
את הארת לי את חיי באור עיניך
את האחת.

אני זוכר לרגע נעלמתי (צ"ל "נאלמתי")⁶
לא הצלחתי לדבר כשארת הופעת,
אספתי שתי מלים ולך אמרתי:
את האחת.

אהב אותך יום ועוד לילה,

אהב אותך עד סוף ימי,
אהובתי, תמיד אקרא לך
עד שאעצם את שתי עיני.

מבטיח החם נוגע לא נוגע,
חודר אל תוך הלב לאט לאט,
מעולם לא היה בי ספק. אני יודע:
את האחת.

אני זוכר לרגע נעלמתי⁷
לא הצלחתי לדבר כשאת הופעתך,
אספתי שתי מלים ולך אמרתי:
את האחת.

אהב אותך יום ועוד לילה, אהב אותך ...
עד שאעצם את שתי עיני.

*

למה נכביר מילים? דומה שכל מילה נוספת – מיותרת.

הערות:

1. גזית, ב, חוב' א, תרצ"ד (ינואר 1932), עמ' 31; *מחברות אלתרמן*, כרך ב, תל-אביב תשל"ט, עמ' 143-144. לימים זכה השיר ללחן של נורית הירש, והיה לפזמון פופולרי.
2. ראו מאמרי "הוא ארמון, הוא אריה, הוא המלך ליר", *עלי שית*, גיל' 46 (2001), עמ' 29-13. המאמר כונס בספרי *המייט הים: שירת האהבה האירופית והספרות העברית*, תל אביב 2008, עמ' 85-106, וכן בספרי *הלך ומלך: אלתרמן – ביהמ"אן ומשורר לאומי*, תל-אביב 2010, עמ' 257 – 280.
3. על כך עמדתי עוד בספרי *עוד חוזר הניגון*, תל-אביב 1989, עמ' 232 – 233.
4. בפורום של אתר אלתרמן בניהולו של דוד גוטרזון נפתח ביום 10.4.2020 ויכוח בדבר השינוי שחל בשורת הפתיחה של "אתך – בלעדיך" במעבר מנוסח גזית לנוסח שפרסם מנחם דורמן ב*מחברות אלתרמן*. לשרשרת התגובות הצטרפתי גם אני באיחור-מה ביום 16.4. לאחר שנודע לי עליה מפי דוד גוטרזון, וכך כתבתי בתגובתי: "את נוסח 'גזיתי' לא הכרתי, אך שמעתי מן המילים 'על ערפל גופך גופי מתגעגי' את התבנית של המילים 'על ערסל גופך גופי מתגעגי' [וכך נכתב בספרי 'הלך ומלך' עמוד 237]. מתברר לי עכשיו שזו הייתה כוונתו המקורית

של אלתרמן, ואחר-כך הוא עטף אותה בערפל... אגב, זו אינה הפעם הראשונה שבה יריתי ירייה באפלה, שפגעה 'בולי'. לפני שנים אחדות כתבתי שאת שירה האחרון כתבה תרצה אתר בהשראת שירה של סילביה פלאת 'פרגים באוקטובר', ולא עוד ששיערתני שהיא התחילה לתרגם את שירה של סילביה פלאת, ואגב תרגום החליטה לכתוב שיר משל עצמה. והנה, לימים פתחה נגה אלבלך את ארכיון תרצה אתר, שהיה נעול עד אז, והתברר שתרגמה אתר באמת התחילה לתרגם את שירה של סילביה פלאת, ועזבה את התרגום באמצע, כהשערתני". אוסיף השערה שלעולם לא אדע כנראה אם היא קלעתי בה למה שהתרחש במציאות: להערכתני, כששמע אורי זוהר את אילנה רובינא, אשתו דאז, שרה את שירו של אלתרמן "ספני שלמה המלך" ובו הפזמון החוזר הפותח במילים "עֲצִיּוֹן גָּבֶר, עֲצִיּוֹן גָּבֶר", עלה בלבו הרעיון לכתוב את מערכונו הידוע על חידון התנ"ך (ובו המשפט החוזר: "גָּבֶר בְּמִוְכָן גָּבֶר").

5. השוו לשיר האהבה "אֵיךְ" מאת ח"נ ביאליק, המסתיים בחזרה על המילה השגויה "רק אֹתֶךָ, אֹתֶךָ, אֹתֶךָ" (כך שמר על נוסח הדיבור של הבחור הפשוט, שבפיו שם המשורר את מילות האהבה).

6. המילה השגויה "נעלמותי" (במקום "נאלמותי") מופיעה לא רק באתר שירונט, אלא גם באתר המוקדש לביצועו

של השיר על-ידי סטאלוס ואורן חן: <https://bit.ly/2xyWurp>

7. ראו הערה 11 לעיל.